

Репресії литовців на Миколаївщині за доби Великого терору

Мета – на підставі документів фонду Р-5859 «Управління Служби безпеки України в Миколаївській області» Державного архіву Миколаївської області висвітлити репресії громадян литовської національності на Миколаївщині в розрізі двох категорій: перша стосується литовців, які оселилися на Миколаївщині ще за Російської імперії; друга – тих, хто прибув до Миколаївщини за радянської доби. Загалом виявлено понад 20 архівно-кримінальних справ на литовців, із яких для дослідження обрано осіб, до котрих застосовано вищу міру покарання. Авторка досліджувала гіпотезу щодо реалізації «литовської операції» на теренах Миколаївщини.

Методологія та методи. Під час дослідження дотримано загальнонаукових принципів історизму, об'єктивності й неупередженості, системності, комплексності, альтернативності. Використано методи: хронологічний, порівняльно-історичний, ретроспективний, біографічний, а також методи архівної евристики та джерелознавчих досліджень. Зважаючи на упередженість документів, складених слідчими НКВС на допитах, їх піддано критичному аналізу (до уваги бралися фактичні відомості, а не інтерпретації слідчих і свідків).

Висновки. Литовці, які опинилися на Миколаївщині ще за Російської імперії, переживши більшовицький терор початку 1920-х рр. в Україні, на власному досвіді вже встигли пересвідчитися у вадах радянського режиму й не вірили у «комуністичний рай». Вони позиціонували себе як пересічних громадян. Втім, дехто з них намагався виїхати з СРСР до Литви, але це їм не вдалося. Прибулі за часів СРСР до Миколаївщини литовці щиро вірили у комунізм, були членами Комуністичної партії та навіть навмисно повернулися зі Сполучених Штатів Америки, щоб розбудовувати радянську економіку. Вони займали політично активну позицію й створили національну секцію при Миколаївському окружному комітеті КП(б)У. Жоден із литовців, незалежно від часу появи на території Миколаївщини, крім обмовленого А. Алешкевича, не визнав своєї провини, щиро віруючи у свою невинність. Їхні справи були сфабриковані в УНКВС по Миколаївській та Одеській областях. Представники обох

* Левченко Лариса Леонідівна – доктор історичних наук, професор кафедри історії Чорноморського національного університету ім. Петра Могили, директор Державного архіву Миколаївської області; ORCID: 0000-0001-9097-7373; loralewch@gmail.com.

категорій були репресовані за національною ознакою. Вище політичне керівництво СРСР санкціонувало поширення методики репресій по «латиській лінії» на естонців, литовців, фінів і болгар. 14 грудня 1937 р. НКВС СРСР направило відповідну директиву республіканським, крайовим та обласним апаратам НКВС. Саме у межах цієї директиви на Миколаївщині відбулися арешти литовців, яких звинуватили у шпигунській та диверсійній діяльності у 1937–1938 рр.

Ключові слова: репресії литовців за національною ознакою, литовці в Україні/Миколаївській області/Миколаєві, політичні репресії, Великий терор.

В історіографії не виявлено окремих публікацій, присвячених репресіям проти литовців у період Великого терору 1937–1938 рр. Органи НКВС СРСР репресували литовців під час «німецької», «польської» та «латиської» національних операцій. Навіть звіти, які місцеві апарати НКВС надсилали до «центру», не передбачали обліку литовських справ¹. Іноді слідчі плутали національність підслідного: в одному документі писали «литовець», в іншому – «поляк». Дослідниками М. Петровим та А. Рогінським підраховано, що під час «польської операції» 1937 р. у СРСР засудили 105 032 особи, із них – 396 литовців². За підрахунками В. Земскова, тільки у таборах ГУТАБ НКВС СРСР станом на 1 січня 1939 р. було ув'язнено 1050 литовців³. Отже, причина браку досліджень полягала у тому, що литовці згадуються українськими та російськими вченими у контексті різних національних операцій НКВС без виокремлення. Цілком імовірно, що через невелику чисельність литовців дослідники взагалі не приділяли їм належної уваги⁴.

¹ Масові репресії на Миколаївщині у 20–30-ті роки ХХ століття / Реабілітовані історією: у 27 т. Миколаївська область. Кн. 1. – К.–Миколаїв, 2005. – С. 10–107.

² Петров Н.В., Рогинский А.Б. «Польская операция» НКВД 1937–1938 гг. Репрессии против поляков и польских граждан / сост. А. Гурьянов. – М., 1997. – Вып. 1. – С. 22–43.

³ Земсков В. ГУЛАГ (историко-социологический аспект) // Социологические исследования. – 1991. – № 6. – С. 10–27; № 7. – С. 3–16.

⁴ За переписом населення 1926 р., у СРСР обліковано 41 463 литовця; за переписом населення 1939 р. – 32 624 осіб. До наведеної кількості не включено населення Литви.

Слід зважати також на те, що піддані іноземних держав, політичні емігранти, репатріанти арештовувалися під час «чисток» оборонної промисловості та інших галузей економіки. 25 липня 1937 р. було видано наказ НКВС СРСР № 00439 про початок «німецької» операції, у якому йшлося й про іноземних спеціалістів оборонних підприємств, 11 серпня 1937 р. – наказ № 00485 про «польську операцію», 30 вересня 1937 р. – наказ № 49990 про репресії стосовно латишів. 14 грудня 1937 р. НКВС СРСР видав директиву про поширення репресій по «латиській лінії» на естонців, литовців, фінів і болгар. У постановах ЦК ВКП(б) від 21 січня 1938 р. та 26 травня 1938 р. подовжувався термін операцій по розгрому шпигунсько-диверсійних груп, що складалися з німців, поляків, латишів, греків та представників інших націй. 23 березня 1938 р. політбюро ЦК ВКП(б) видало постанову про очищення оборонної промисловості від осіб, котрі належали до національних громад. 15 вересня 1938 р., згідно з постановою політбюро ЦК ВКП(б), розпочалося створення особливих «трійок» для розгляду справ осіб, арештованих за національною ознакою. Всі названі директивні документи на сьогодні уведені до наукового обігу й добре відомі науковому загалу та зацікавленій громадськості.

Отже, у контексті вищевикладеного потребує уваги історіографічний доробок дослідників, які висвітлювали різні аспекти репресій стосовно національних громад: Віктора Ченцова, Нікити Охотіна, Нікити Петрова, Арсенія Рогінського, Володимира Нікольського, Миколи Шитюка, Лариси Якубової, Юрія Котляра, Ірини Міронової, Ігоря Ніколаєва, Віктора Деннінгхауса, Ярослави Верменич, Анастасії Бернат⁵ та ін.

⁵ *Ченцов В.В.* Проблема политических репрессий против немцев Украины в свете документов НКВД // Вопросы германской истории. Немцы в Украине. – Днепропетровск, 1996. – С. 164–174; *Он же.* Трагические судьбы. Политические репрессии против немецкого населения Украины в 1920-е – 1930-е годы. – М., 1998. – 208 с.; *Ченцов В.В., Романец Н.Р.* Трагические судьбы (из истории репрессий против немецкого населения Украины) // Вопросы германской истории. Немцы в Украине. – Днепропетровск, 1996. – С. 175–185; *Петров Н.В., Рогинский А.Б.* «Польская операция» НКВД 1937–1938 гг. Репрессии против поляков и польских

Поділивши Центральну Європу за секретними протоколами пакту Молотова-Рібентропа, СРСР анексував Литву у 1940 р. Анексія була закріплена Законом СРСР від 3 серпня 1940 р. «О принятии Литовской Советской Социалистической Республики в Союз Советских Социалистических Республик». Отже, хвиля масових репресій піднялася в Литві у 1940 р. Відтак литовські дослідники переважно зосереджувалися на вивченні періоду сталінських репресій 1940–1941 рр., 1944–1953 рр. і навіть продовжують його до 1991 р., визначаючи його як період радянської окупації Литви, депортацій та геноциду литовського народу. Литовська історіографія цього питання характерна величезною кількістю праць⁶. Періоду Великого терору 1937–1938 рр. на

граждан. – С. 22–43; *Охотин Н., Рогинский А.* Из истории «немецкой операции» НКВД 1937–1938 гг.» // Репрессии против российских немцев. Наказанный народ / ред.-сост. И. Л. Щербакова. – М., 1999. – С. 35–74; *Они же.* «Латышская операция» 1937–1938 гг. // Архивные комментарии. – 2000. – 30 октября. – № 4; *Нікольський В.М.* Національні аспекти політичних репресій 1937 р. в Україні // Укр. іст. журн. – 2001. – № 2. – С. 74–89; *Шитюк М.* Масові репресії проти населення Півдня України. – К.–Миколаїв, 2001. – 532 с.; *Якубова Л.* Нерадянські суспільно-політичні рухи в контексті суспільно-політичного життя радянської України 20-х – початку 30-х років ХХ ст. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвід. зб. наук. пр. – 2005. – Вип. 13. – С. 72–106; *Котляр - Ю.В., Міронова І.С.* Колективізація, хлібозаготівля та Голодомор 1932–1933 рр. – репресивні дії проти сільських етнічних меншин Миколаївщини / Реабілітовані історією: у 27 т. Миколаївська область. – К.–Миколаїв, 2008. – Кн. 4. – С. 15–31; *Ніколаєв І.С.* Поляки Миколаївщини в період становлення тоталітарної системи / Там само. – К.–Миколаїв, 2010. – Кн. 5. – С. 39–44; *Дёнингхаус В.* В тени «большого брата». Западные национальные меньшинства в СССР, 1917–1939 гг. – М., 2011. – 727 с.; *Верменич Я.В.* Теоретичні засади дослідження політичних репресій у Радянській Україні: соціальні, етнічні, регіональні аспекти // Укр. іст. журн. – 2012. – № 5. – С. 109–119; *Бернат А.* Большой террор и «национальные операции» в СССР / Тартуский ун-т, Ин-т истории и археологии, Отделение истории Эстонии. – Тарту, 2013. – 102 с. та ін.

⁶ Gurjanovas Aleksandras. Gyventojų trėmimo į SSRS gilumą mastas (1941 m. gegužės–birželio mėn.). – URL: <http://genocid.lt/Leidyba/2/aleksand1.htm>; Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai, 1939–1956 / ats. Arvydas Anušauskas, 2004. – 400 p.; Juozas Starkauskas. Represinių struktūrų ir komunistų partijos bendradarbiavimas įtvirtinant

території СРСР литовські дослідники віддають меншу увагу, навіть стосовно громадян СРСР литовської національності.

Як очерет на вітрі...

Етнічні литовці ще з XIX ст. мешкали в Миколаєві, однак виділити їх з-поміж представників інших неросійських народів надто важко, оскільки за ознаку національності у переписах XIX ст. бралася мова й більшість населення зазначала російську як рідну. Так, за переписом 1875 р., у Миколаївському військово-му губернаторстві зареєстрований лише 1 литовець; за переписом 1897 р. у губернаторстві вже проживало 9 литовців (8 чоловіків і 1 жінка). При цьому кількість представників інших прибалтійських народів була в рази більшою. Наприклад, у 1897 р. в губернаторстві проживало 92 латиша та 28 естонців⁷.

Під час революційних подій 1917–1919 рр. литовці були достатньо політично активними, незважаючи на свою малу кількість. Проте вони не заснували власної політичної партії як естонці та латиші. Політичні партії демократичного спрямування прибалтійських народів у Миколаєві виникли у 1917 р. Найактивнішими були естонці. Вже 8 квітня 1917 р. ініціатори заснування естонської партії звернулися до миколаївців естонського походження із закликом про створення власної політичної організації⁸. 16 квітня 1917 р. вони вже зібралися у будинку Миколаївської міської думи для заснування осередку Естонської соціал-демократичної робітничої партії, яку очолю-

okupacinį režimą Lietuvoje 1944–1953 m., 2007. – 768 p.; Arvydas Anušauskas, Juozas Banionis, Česlovas Bauža. [et.al.], Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija, 2015. – 712 p.; Laukaitytė Regina. Gyvenimas Lietuvos SSR pokariu išvengus tremties. Istorija, 2018. – T. 111. № 3. – P. 61–78: doi: <http://dx.doi.org/10.15823/istorija.2018.16> та ін.

⁷ Николаев с его пригородами и хуторами, по переписи произведенной 27 апреля 1875 года. Издание Николаевского Статистического комитета (Херсонская губерния). – Николаев: Типография М. В. Рюмина, 1877. – 58 с.; Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Издание Центрального Статистического комитета Министерства внутренних дел под редакцией Н. А. Тройницкого. Т. XLVII. Херсонская губерния. – СПб., 1904. – 341 с.

⁸ Держархів Миколаївської обл., ф. П-1817, оп. 2, спр. 275, арк. 29.

вав робітник одного із миколаївських заводів А. Вахесаар. Відомим місцевим політичним діячем естонського походження був Ян Ряппо – перший голова Миколаївської ради робітничих і військових депутатів, гласний Миколаївської міської думи, згодом – більшовик і член першого складу Ради народних комісарів міста Миколаєва, а в радянські часи – заступник наркома освіти Української СРР⁹.

Латиші заснували власний політичний осередок 9 січня 1918 р. Для проведення перших зборів вони орендували приміщення українського товариства «Просвіта» у Миколаєві. На збори зібралося понад 70 осіб. В ініціативній групі латиської партії були Ернест Я. Трейбер, Юлій Браман, Веніамін Шнейберг, Ернст Гун, Альберт Пріндул та ін.¹⁰

Про литовську національну групу у документах Миколаївської міської думи йшлося ще 13 червня 1917 р.: вона зазначена у списку інших соціал-демократичних національних груп разом з естонською, латиською, польською, українською та єврейською¹¹. Однак на вибори до міської думи литовці пішли спільно із поляками у блоці Об'єднаної соціал-демократії («Об'єднані соціал-демократи: Бунд, Латиська соціал-демократія, Естонська соціал-демократія, соціал-демократія Польщі та Литви») за списком № 9¹². У цьому списку національність не зазначалася, тому важко виявити у ньому литовців. Однак безсумнівно те, що польсько-литовська група входила до об'єднаної соціал-демократичної фракції Миколаївської міської думи, обраної 1917 р. Її представники також входили до Ради робітничих і військових депутатів міста Миколаєва.

Революція розкидала литовців на теренах колишньої Російської імперії по різні боки політичної барикади. Так, уродженець містечка Байсагола Шавельського повіту Ковенської губернії Леонід Васильович Бельський до Лютневої революції 1917 р. служив у Лейб-гвардії Фінляндському полку 2-ї гвар-

⁹ Держархів Миколаївської обл., ф. П-1817, оп. 2, спр. 275, арк. 72–73.

¹⁰ Там само, ф. 206, оп. 1, спр. 31, арк. 99.

¹¹ Там само, ф. П-1817, оп. 2, спр. 274, арк. 48–50.

¹² Там само, ф. 216, оп. 1, спр. 1865, арк. 14–15.

дійської піхотної дивізії, а з 1918 р. – у Добровольчій армії під командуванням генерала А. Денікіна. Під час перебування підрозділів Якова Слащова у Миколаєві служив у «держохороні» – за що й постраждав у 1937 р.

Походив Л. Бельський з давнього дворянського роду Бельських. Його батько Василь Бельський був полковником 6-ї артилерійської польової батареї, а брат Анафлій Васильович Бельський у Першу світову війну служив в артилерії на Румунському фронті. До 1937 р. батьки Бельського вже помирали, він втратив зв'язок із братом, тіткою й іншими родичами, котрі емігрували за кордон. Л. Бельський мешкав разом із дружиною Тетяною Захарівною, його син Володимир працював у єврейському національному районі й проживав недалеко від станції Снігурівка, а донька Неоніла вийшла заміж за Абрама Ісаковича Бахтіна, мебельника-конструктора фабрики глухонімих, і разом із чоловіком мешкала у Миколаєві.

У 1920 р. колегія губЧК засудила Л. Бельського до двох років ув'язнення у концентраційному таборі. У 1930 р. його арештувало ДПУ УСРР, і він 6 місяців просидів у в'язниці. У 1933 р. Л. Бельського позбавили виборчих прав. У 1934 р. родину Бельських вислали з Миколаєва, і до його арешту подружжя мешкало у містечку Новий Буг. Л. Бельський працював бухгалтером-рахівником у Новобузькому радіовузлі, бухгалтером у «Сільгоспснабі», але з кожного місця роботи його звільняли як «класово чужий елемент». Врешті-решт, його арештували 28 липня 1937 р. Його обвинуватили у службі у «царській та Білій армії, контрреволюційній діяльності та антирадянській агітації». Так, свідок Т. І. Дергачов повідомляв на допиті:

«Бельський Л. В. неодноразово розмовляв зі мною в період весни і збиральної кампанії 1937 року, вів різні розмови проти існуючого ладу, говорив: “Конституція – на папері, а на ділі цього немає, народ за радянської влади пригнічений, немає ніякої свободи, життя дороге, у старі часи життя було набагато краще і народ не був такий виснажений і обдертий”. У зв'язку з подіями в Іспанії та Китаї, Бельський висловлювався із захопленням, що “Іспанія, безумовно, буде задушена Італією і Німеччиною, а Китай – Японією, після чого вони об'єднаються і підуть проти СРСР”. Коли я йому почав говорити, що в СРСР сильна техніка,

на це Бельський відповів: “До техніки Німеччині ще далеко Радянському Союзу, їхня техніка була і раніше і тепер сильнішою”».

Натомість антирадянську діяльність Л. Бельський категорично заперечував:

«Я ніякої антирадянської діяльності не проводив».

Із цитованих свідчень цілком очевидно, що висловлювання Л. Бельського – це приватна думка особи про перебіг міжнародних політичних подій.

Однак, обвинувальний висновок і остаточний вирок були зумовлені директивами НКВС СРСР. Тому 2 вересня 1937 р. Л. Бельського, 1882 р. н., трійкою УНКВС по Одеській області прирекли до розстрілу за заклики «до повалення радянської влади»¹³. Його реабілітували лише 15 вересня 1989 р.¹⁴

Інших литовців, як перекоти-поле, переносило вітром з одного політичного табору до іншого. Такими були долі Антона Валюса та Казиміра Шурно.

Антон Йосипович Валюс був уродженцем Ковенської губернії. Він народився у родині службовця у 1896 р. У 1915 р. його призвали до російської імператорської армії. Тривала Перша світова війна і 19-річному пересічному хлопцеві уникнути призову було майже неможливо. В армії А. Валюс прослужив до березня 1918 р. Після демобілізації він поїхав до Сімферополя для пошуків роботи й у квітні 1918 р. вступив до міліції, але через два місяці звільнився за власним бажанням. За його спогадами, тоді у Сімферополі вже були підрозділи Добровольчої армії. Хлопець пішов працювати на залізницю ремонтником. У квітні 1919 р., вже за «червоних», він знову повернувся на роботу до міліції м. Сімферополя. Під час відступу підрозділів Червоної армії А. Валюс пішов з ними, але у бою з військами Добровольчої армії був поранений. Його відправили на лікування до Одеського шпиталю. Невдовзі й до Одеси вступили «добровольці». У серпні 1919 р. Антон Валюс вступив до «державної охорони» та був відряджений до міста Очакова. Із листопада 1919 р. по січень 1920 р. він був молодшим вартовим. Біло-

¹³ Держархів Миколаївської обл., ф. Р-5859, оп. 2, спр. 584, арк. 3–22, 26.

¹⁴ Там само, арк. 27.

гвардійці відступили і до Очакова увійшли підрозділи Червоної армії, тож А. Валюс укотре вступив до міліції, де служив до 1921 р. У цей період він зустрів дівчину – свою майбутню дружину – Ганну Трохимівну. У 1921 р. родина виїхала до Полоцька, де Антон Валюс працював листоношею до жовтня 1922 р. Потім родина Валюсів знову повернулися до Очакова, але прожили там недовго. У 1923 р. вони вирішили пошукати щастя на Донбасі, у місті Горлівці, де А. Й. Валюс спершу працював у міліції, а потім, з 1924 р. по 1930 р. – у шахті. У 1930 р. помер батько Ганни, і подружжя Валюсів повернулися до Очакова. До 1932 р. Антон Валюс знову працював у Очаківській міліції, але його звільнили через скорочення штатів.

У 1932–1934 рр. він був завідувачем готелю, потім – комірником МТС, сторожем у банку, лагодив міську каналізацію, а перед самим арештом у жовтні 1937 р. працював пожежником-охоронником на бавовняному пункті. Життя було важке. У родині Валюсів на той час було четверо дітей. Наймолодший син Володимир народився 2 грудня 1937 р., уже після розстрілу батька. Утримання родини було головною турботою А. Валюса.

Чи могли бути у цього чоловіка якісь ідеї, крім щодо вирішення щоденних проблем своєї сім'ї? Щоб міркувати над цим, треба добре уявляти собі атмосферу міста Очакова й світогляд загалу його мешканців. Оскільки авторка тривалий час сама мешкала в Очакові й добре знала онука Антона Валюса, Олександра, то відповідь буде однозначною: Антон Йосипович Валюс не шукав ідей, він бажав мати роботу для підтримання добробуту родини. Піклування чоловіка про родину є абсолютно нормальною людською якістю. Цим власне пояснювалося прагнення Валюса повернутися до Литви, де мешкали його батьки і вся рідня. У родинному листуванні він скаржився на важкий матеріальний стан сім'ї, тож рідні вислали йому 5 доларів.

На допиті слідчий дорікав А. Валюсу, що той мав зв'язки з литовським консульством. Підслідний відповів:

«Я мав бажання зі своєю сім'єю виїхати до Литви, так як у Литві проживають мої батьки і тут в СРСР мені з сім'єю було важко жити, тому я вирішив порушити клопотання перед литовським консульством про виїзд до Литви. Я отримував від Литовської

дипломатичної місії відповіді на мої заяви в 1923, 1924, 1927 і 1933 роках, які долучено до справи, але в результаті я вирішив залишитися проживати в СРСР і більше клопотання про виїзд до Литви я не поновлював»¹⁵.

На звинувачення в антирадянській діяльності А. Валюс відповів:

«Винним себе в проведенні антирадянської діяльності і контрреволюційної агітації в Очакові я не визнаю. Виїхати в Литву я мав бажання, від чого й клопотав перед консульством».

На цю відповідь слідчий розлютився:

«Ви говорите неправду. Слідство має в своєму розпорядженні точні дані про те, що ви займалися антирадянською й контрреволюційною агітацією, працюючи в Укркомунвудбуді, Будтресті та інших місцях».

Натомість А. Валюс знову наполіг:

«Ще раз свідчу, що антирадянською і контрреволюційною роботою я не займався і винним себе в цьому не визнаю»¹⁶.

Звинувачення А. Валюса були побудовані на свідченнях свідків М. Погорелова, Д. Баришева та ін.

Микола Павлович Погорелов у жовтні 1937 р. працював учителем Очаківської школи № 3. Погорелова двічі допитували про його арешт у 1919 р. і він двічі надав докладні свідчення. Однак, у протоколі за 1937 р. записано, що він був арештований уночі А. Валюсом, який служив у контррозвідці та був озброєний гвинтівкою. Також Валюс нібито приходив до Погорелова просити роботу у готелі. Погорелов пригадав йому, як він

«заарештував мене за розпорядженням полковника інженерних військ білих».

А. Валюс нібито засмутився й повідомив, що у 1919 р. дійсно служив у контррозвідці білих і навіть арештовував начальника міліції Баришева¹⁷. Коли у 1959 р. М. Погорелову пред'явили протокол 1937 р., він з обуренням заявив:

¹⁵ Держархів Миколаївської обл., ф. Р-5859, оп. 2, спр. 924, арк. 14. Зазначені відповіді литовського консульства в архівно-кримінальній справі відсутні.

¹⁶ Там само, арк. 14 зв.–15.

¹⁷ Там само, арк. 23–24.

У. С. С. Р. Форма № 24

НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ 13

УПРАВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Протокол допроса

К ДЕЛУ № _____

1937 г. 29.10. мес. ____ дня. Я сотрудник Отдела Ро
(должн., инициал, органа, фамилия)
НКВД. Крыль допросил в качестве отсутствующего.

Фамилия Валюс

Имя и отчество Антон Иосифович

Дата рождения 1896 г.

Место рождения Литва

Место жительства г. Вильнюс

Нац. и гражд. (подданство) польск. литовец, под. сев.

Паспорт Вильнюсский Р. В. М.
(когда и каким органом выдан, номер, категор. и место приписки)

Род занятий охранник - возмездный
(место службы и должности)
в ЧОК НКВД в Вильнюсе

Социальное происхождение из служащих
(род занятий родителей и их имущественное положение)

Социальное положение (род занятий и имущественное положение):

а) до революции работал кондуктором

б) после революции до 1918 г. служил в царской армии

Состав семьи жена и четверо детей
(близкие родственники, их имена, фамилии, адреса и род занятий)

Валюс А.

Протокол допиту Валюса Антона Иосифовича. 29.10.1938 г.

12. Образование (общее, специальное) _____

13. Партийность (в прошлом и настоящем) _____
бесспартийного.

14. Каким репрессиям подвергался: судимость, арест и др. (когда, каким органом и за что)

а) до революции _____
не

б) после революции _____
судим.

15. Какие имеет награды (ордена, грамоты, оружие и др.) при сов. власти _____
не имеет.

16. Категория воинского учета запаса и где состоит на учете _____
снят из учета.

17. Служба в Красной армии (красн. гвардии, в партизан. отрядах) когда и в качестве _____
не служил.

18. Служба в белых и др. к-р. армиях (когда, в качестве кого) _____
с 1919 по 1920 гг. в штабе 4-й, служил при боях с белыми.

19. Участие в бандах, к-р. организациях и восстаниях _____
не принимал.

20. Сведения об общественно-политической деятельности _____
А.О. Демидов

ПРИМЕЧАНИЕ: Каждая страница протокола должна быть заверена подписью опрашиваемого, а последняя и допрашивающего.

«Ні, зміст протоколу допиту від 27 жовтня 1937 року я не підтверджую. Я таких свідчень не давав. Причому протокол допиту я тоді підписав, не знаючи його змісту».

Про свій так званий арешт він згадував:

«За мною тоді приходив невідомий чоловік, одягнений у військову шинель з погонами рядового. Чи була в нього зброя – я не пам'ятаю. Цей невідомий оголосив, що мене викликає якийсь начальник, здається, начальник інженерної оборони міста. Це було вранці, я одягнувся і разом з цим чоловіком, який мене супроводжував, пішов до білогвардійського офіцера, котрий мешкав у приватному будинку. Офіцер ще спав, і нам довелося чекати. Коли офіцер прокинувся, то той чоловік комусь доповів про мене. Я був прийнятий офіцером і того чоловіка більше не бачив. Від служби у білогвардійській інженерній частині я відмовився, після тієї розмови з офіцером пішов додому і мене більше ніхто не викликав [...] В Очаківському міськомунгоспі я працював до 1931 року і з проханням влаштувати його на роботу в готель Валюс ніколи до мене не звертався. Де служив і в якості кого Валюс у 1919 році – мені невідомо. Про те, що він нібито тоді служив у контррозвідці білих, Валюс ніколи мені не казав. До речі, я з Валюсом узагалі ніколи ні на які теми не розмовляв. Про те, що Валюс нібито заарештовував за вказівкою контррозвідки начальника міліції Баришева, я ні від кого не чув. Я взагалі не знаю Баришева [...]»¹⁸.

Історія арешту Дмитра Михайловича Баришева взагалі виглядає неймовірною. У 1917–1919 рр. він виконував у Очакові завдання Одеської партійної організації – намагався віднайти вибухівку. У першому кварталі 1919 р. його арештувала контррозвідка Добровольчої армії, на чолі якої стояв капітан Андре. Контррозвідка розміщувалася у будівлі колишнього штабу фортеці Очаків. Після арешту його привели до поліції, а вранці під конвоєм відправили до контррозвідки. Вів його якийсь поліцейський. Баришев попросив зайти додому, побачитися з родиною й перевдягнутися:

«Поліцейський на це погодився. Ми разом з ним заходили до мене на квартиру. Бажаючи віддячити поліцейському за те, що він погодився зайти до мене додому, моя дружина дала йому

¹⁸ Держархів Миколаївської обл., ф. Р-5859, оп. 2, спр. 924, арк. 40–43.

кілька солоних скумбрій. По дорозі з квартири до контррозвідки поліцейський мені говорив, що хоча він і служить в поліції, але не зовсім поділяє їхню точку зору. З огляду на таку заяву поліцейського, я запропонував йому піти разом зі мною на робочу слобідку і виїхати з фортеці. Цієї пропозиції поліцейський не прийняв, узяв гвинтівку напоготів і скомандував, щоб я йшов попереду нього».

Так згадував Д. Баришев у лютому 1960 р. Як виявилось, Валюс узагалі не арештовував Баришева, його здали контррозвідці місцеві «куркулі»¹⁹.

У 1937 р. Д. Баришева арештували співробітники УНКВС по Саратовській області за звинуваченням у шкідництві. Начальник відділу Князев завів його до кабінету, почав допитувати та складати протокол. А потім заявив, що потрібно вирішити долю А. Валюса й дав підписати надрукованого на машинці листа до Очаківського районного відділу НКВС. Ніби саме тоді Баришев від саратовського чекіста дізнався прізвище поліцейського, який його конвоював. А втім, у підписаному Баришевим листі він повідомляв, що його арештував Валюс, який завів його до дому змінити білизну й взяв за це хабар:

«Таким чином, Валюса я пам'ятаю, як поліцейського білих, відданого їм, хабарника і продажну людину»²⁰.

Цей лист був нібито відповіддю на прохання дружини Валюса, Ганни Трохимівни, до Д. М. Баришева про врятування її чоловіка. Сама ж Ганна Валюс свідчила, що ніякого листа до Баришева вона ніколи не писала й про допомогу чоловікові його не просила. А втім, вона пам'ятала Баришева й згадувала, що її чоловік відпустив того арештованого:

«А вже після вигнання білих Баришев був призначений начальником Очаківської міліції і взяв на службу чоловіка на посаду писаря»²¹.

Натомість Баришев стверджував, що поліцейського, який його конвоював, він бачив один раз і «після того ніколи з ним не зу-

¹⁹ Держархів Миколаївської обл., ф. Р-5859, оп. 2, спр. 924, арк. 64–64 зв.

²⁰ Там само, арк. 26.

²¹ Там само, арк. 45.

стрічався»²². За білих Баришев утримувався не в Очаковській в'язниці, а в Одеській губернській тюрмі, звільнився у лютому 1920 р. і приїхав до Очакова. Начальником міліції в Очакові він працював до весни 1921 р., потім був начальником міліції в Первомайську, начальником м'ясомолочного тресту у Саратові. Відтак, термін служби Валюса в Очаківській міліції (друга половина 1920 р. – початок 1921 р.) цілком збігається з тим періодом, коли її начальником був Баришев. Звідси виникає питання: у маленькому місті Очакові міліція завжди мала невеличкий штат, тож невже начальник не знав співробітника, якого за своїми посадовими обов'язками повинен був приймати на роботу? Отже, наявні всі підстави не довіряти свідченням Баришева, котрий у 1937 р. сам, перебуваючи під арештом, врятував себе черговий раз, підписавши ганебного листа.

Судова колегія у кримінальних справах Верховного Суду УРСР у 1960 р., розглянувши свідчення інших свідків, дійшла висновку:

«Звинувачення Валюса було обґрунтоване на неконкретних і неперевіренних свідченнях свідків: Зверенчука, Погорєлова і Авдеєнко [...]»²³.

Драматичність історії А. Валюса завершилася брехливим повідомленням НКВС на адресу його дружини Ганни Трохимівни, яка розшукувала свого чоловіка, про його смерть 10 лютого 1945 р. у виправно-трудовому таборі²⁴. Насправді А. Валюса розстріляли 26 листопада 1937 р. опівночі згідно із ухвалою прокурора та наркома внутрішніх справ СРСР від 15 листопада 1937 р.²⁵ Питання про реабілітацію порушили його діти. А. Валюса реабілітовано 2 листопада 1960 р.²⁶ Його нащадки досі проживають в Очакові на тій же вулиці Цокурєнка, що й у 1937–1938 рр.

²² Держархів Миколаївської обл., ф. Р-5859, оп. 2, спр. 924, арк. 65.

²³ Там само, спр. 984, арк. 78.

²⁴ Там само, арк. 33.

²⁵ Там само, арк. 30.

²⁶ Там само, арк. 79.

Уважаемый тов. прокурор.
 Мой отец был осужден в 1936
 15 августа по неизвестной для
 меня причине.
 Родился я после ареста отца
 2 октября 1937г. на правах
 сестры обращалась к начальнику
 лагерей г. Москва с зарпро-
 сом об отце.
 И как ответили через женщину
 которая выдала справку о дей-
 ствующем содержании.
 Справка
 Дана иждивенцев
 Аким Бродяковскому в том
 же лагере Валентин Петрович
 повел дело от брата в
 1945 году 10 февраля, отбывал
 срок наказания в г.т.п.
 в г.т.п. и выдала настоящую
 справку
 В том году я обратилась к
 начальнику лагерей г. Москва

Военная прокуратура
 жалоба
 № 514-х
 22 сентября 1959г.

тов Гегемейскому с просьбой
разрешить мне, куда необо-
димо обратиться с запросом
о выдаче мне документов,
который подтверждаю бы,
что отец мой реабилити-
рован.

Мне посоветовали обратиться
в прокуратуру Одесского Воен-
ного Округа.

Уважаемый тов. прокурор!
Прошу Вас выдать мне
документ о реабилитации
отца.

Если я не туда, куда нуж-
но обратиться, то прошу раз-
решить, куда я смело обра-
теш с этой просьбой, решающей
мое дальнейшее житье.

Мой адрес.

г. Одесса.

Николаевская Область

ул. Бл. Ст. Чокурска 15.

Валентин Владислав. зч
Митоновець.

Извещите, что отменяю
Ваше от Вселенной работы.
Очень прошу - не отказывайтесь
моей просьбы.

Владислав Валентин.

доф. 592.

Дан "жандарм"
ранее не посылал
просьбы

Аналогічною була доля головного лікаря Вознесенської міської лікарні Казимира Петровича Шурно, арештованого згідно з наказом НКВС СРСР № 00485 від 11 серпня 1937 р. про репресування членів Польської військової організації, який отримав сленгову назву «польська операція».

К. Шурно народився у с. Мілюкішкі Поневезького повіту²⁷ Ковенської губернії у селянській родині. Школу закінчив у Мітаві, у 1910 р. вступив на медичний факультет Одеського університету. Із початком Першої світової війни Шурно призвали до царської армії, де до 1918 р. служив зауряд-лікарем. Коли Одесу захопили німецькі війська, він демобілізувався. Подав заяву до університету й нарешті склав державний іспит на лікаря. Восени 1918 р. К. Шурно приїхав до Вознесенська і розпочав медичну практику. Майже відразу зустрів дівчину із родини німецьких колоністів, учительку музики Матильду Андріївну Бауман, із якою й одружився. Великий будинок родини Бауманів на той час вже був націоналізований советами, тож наряд чи їх можна було назвати поміщиками. У квітні 1919 р. до Вознесенська вступили червоні війська і К. Шурно знову призвали до армії. Він був старшим лікарем «санлетючки», доки не потрапив у полон до Добровольчої армії. У вересні 1919 р. білогвардійці запропонували йому посаду молодшого лікаря Таганрозькому полку, із яким дійшов аж до Криму. Після розгрому Добровольчої армії К. Шурно знову вступив лікарем до Червоної армії, до 30-ї стрілецької дивізії імені ВЦВК, де й прослужив до вересня 1922 р. Після остаточної демобілізації К. Шурно повернувся до Вознесенська й продовжив медичну практику. Із 1927 р. він працював у Вознесенській поліклініці і почав поступово рухатися по кар'єрній драбині. Перед арештом він був головним лікарем міської лікарні. У подружжя Шурно було двоє дітей: син Ольгерта та дочка Омму (Анну, Емму). Його мати померла 1920 р., а батько 1927 р.²⁸

²⁷ Так зазначено К. Шурно у власноручній заяві. Можливо Мілюкішкі Ковенського повіту.

²⁸ Держархів Миколаївської обл., ф. Р-5859, оп. 2, спр. 5492, арк. 9–13.

«Величезною провиною» К. Шурно слідчі визнали його намагання виїхати до Литви. Він розповідав на допиті:

«Починаючи з 1922 року у мене зародилася тенденція виїхати на батьківщину у Литву і в проміжках часу по 1927-й рік я домагався через Литовську місію отримати дозвіл на виїзд до Литви. У Литовську місію писав 2–3 рази, звідки отримав анкету і вимогу на висилку двох фотокарток. Означенні документи мною були відправлені на адресу Литовської місії. У 1927 році від Литовської місії я отримав повідомлення, що я оформлений разом зі своєю дружиною в литовське підданство і мені слід виїхати до Литви. Виїзду в Литву я не здійснив у зв'язку з тим, що отримав повідомлення від своїх родичів, що помер мій батько, який проживав у Литві, а також через небажання дружини залишити СРСР».

Ця «провина» ускладнювалася тим, що до проведення паспортизації К. Шурно проживав на території СРСР узагалі без підданства. Проте, на це Шурно поспішив відповісти:

«Перебуваючи у литовському підданстві, я порушив клопотання перед ВЦВК про залишення мене на території СРСР і перехід до громадянства СРСР. У 1927 році через газету «Вісті» ЦВК повідомив, що я переведений до громадянства СРСР і залишаюся проживати на території СРСР»²⁹.

Лікар К. Шурно лікував людей різних соціальних прошарків, під час Голодомору 1932–1933 рр. – переважно селян. На допиті у 1937 р. він розповідав, що розмови з селянами про мізерні трудові й життя впроголодь, лікарі, у тому числі й він, намагалися перевести на анекдоти або взагалі замовчували проблеми. Якось К. Шурно дав догану візнику Зіньку за те, що той поранив косою коняку. Зінько оскаженив і на зборах назвав К. Шурно німецьким шпигуном. Відтак, як людина інтелігента, К. Шурно вирішив покаятися за цю свою «контрреволюційну» діяльність:

«[...] істинно каюсь у своєму злочині перед Радянською владою і прошу врахувати моє справжнє каяття при винесенні вироку стосовно мене. Я даю тверду обіцянку, що виправлюся і буду чесно служити трудовому народу Великого Радянського Союзу»³⁰.

²⁹ Держархів Миколаївської обл., ф. Р-5859, оп. 2, спр. 5492, арк. 18–20.

³⁰ Там само, арк. 11.

Ця дивна людина мала надію, що після арештів сестри та двоюрідного брата дружини, його мине жорстока доля. Він навіть заявив, що не має нічого спільного із братом дружини Зелінгером, оскільки той – людина релігійна, а сам К. Шурно був атеїстом із 13-річного віку. Проте останнє питання слідчого наповал вразило К. Шурно:

«Вам пред'являється основне звинувачення, за яким вас повністю наявними в слідстві матеріалами викрито у проведенні шпигунської діяльності на користь іноземної держави. Чи визнаєте себе винним у пред'явленому вам обвинуваченні?».

Відповідь була чіткою:

«Ні, не визнаю».

Слідчий наполягав:

«Ваші свідчення не задовольняють слідство. Ви вперто приходите вашу шпигунську діяльність. Категорично пропоную надати слідству вичерпні і правдиві свідчення. Ваша завзятість марна, так як вас повністю викрито в шпигунській діяльності»

«Повторюю, я ніколи шпигуном не був», – відповів він³¹.

К. Шурно розстріляли 14 лютого 1938 р.³² згідно із ухвалою прокурора СРСР та наркома внутрішніх справ СРСР від 5 лютого 1938 р. Його реабілітували лише 14 грудня 1989 р.³³ У його архівно-кримінальній справі вражає відсутність протоколів допитів свідків, вона побудована лише на особистих свідченнях самого підслідного, із яких два – написано власноруч.

Під час «польської операції» було арештовано й Мечислава Львовича Чимже. Первомайський районний відділ НКВС у серпні 1937 р. ліквідував так звану «польську націоналістичну організацію» у складі поляків Казимира Піваковського, Едуарда Камінського, Антона Камінського, Болеслава Бачинського, Северина Залевського, українців Павла Пінковського, Андрія Клеве, Марії Котніш, німкені Ганни Блихарської, австрійки Марії Берлін та литовця Мечислава Чимже. Начебто організація функціонувала у період з 1920 р. по 1937 р. й нібито мала на меті

³¹ Держархів Миколаївської обл., ф. Р-5859, оп. 2, спр. 5492, арк. 22–23.

³² Там само, арк. 29.

³³ Там само, арк. 32.

після вступу польських військ до України підбурити населення до повстання, проводити диверсійні акти, а саме підірвати залізничний міст через річку Буг та машинобудівний завод ім. 25-го Жовтня у м. Первомайську, а також допомагати польській армії хлібом і транспортними засобами³⁴.

Насправді все було набагато прозаїчніше й ніякої організації з масштабними прожектами у Первомайську ніколи не існувало. Найкраще безглуздість версії слідства продемонстрована у протоколах допитів жінок, які проходили по справі – Ганни Блихарської, Марії Берлін і Марії Котніш. Всі вони були католичками. Після захоплення влади советами – католицький храм закрили. Раптом у 1923 р. до Первомайська почав навідуватися ксьондз Оборовський із м. Кірово³⁵. Спершу католицька громада збиралася на квартирі у Метельського, потім у Блихарської. Люди різного соціального походження, рівня освіти, статку, професії й віку збиралися родинами, із дітьми, щоб задовольнити власні духовні потреби. Відтак на допитах ніхто не міг пригадати, з якого саме часу вони стали членами католицької громади³⁶.

М. Чимже був уродженцем с. Бутишкі Віленської губернії. У 1911 р. його призвали до імператорської армії, потім почалася Перша світова війна. До Первомайська військовослужбовець Червоної армії М. Чимже приїхав з м. Бежецька. Він одружився з місцевою дівчиною Клавдією Феодосіївною, у них народилися діти: син Ромуальд, доньки Яніна та Леокадія³⁷. У Литві М. Чимже мав брата Чеслава, із яким підтримував листування майже до арешту.

А втім, до Литви М. Чимже подаватися не збирався. У Первомайську він працював кравцем у швейній майстерні «Військторгу». До католицької громади його запросив фельдшер Андрій

³⁴ Держархів Миколаївської обл., ф. Р-5859, оп. 2, спр. 5680, арк. 145, 170, 171.

³⁵ Місто Кірово (1934–1939), м. Кіровоград (1939–2016), м. Кропивницький (з 14.07.2016).

³⁶ Держархів Миколаївської обл., ф. Р-5859, оп. 2, спр. 5680, арк. 128–144.

³⁷ Там само, арк. 37, 190.

Клеве. Єдиною причиною вступу Чимже до громади була можливість молитися з ксьондзом:

«Зустрічаючись з Клеве, він мені ніколи не говорив про цілі й завдання польської національної громади, але під час зустрічей зі мною Клеве завжди запрошував мене піти з ним і взагалі заходити до молитовного будинку польської національної громади, так як туди приїжджав ксьондз»³⁸.

Коли у 1956 р. готувалося подання до прокуратури Миколаївської області про перегляд справи, у тексті його було зазначено:

«Необхідно відзначити, що розслідування у справі проведено необ'єктивно і звинувачення в основному побудовано на свідченнях обвинувачуваних, [які] у низці випадків є неконкретними й суперечливими. Свідків же у справі допитано всього 2 особи, які по суті нічого конкретного не кажуть про існування контрреволюційної націоналістичної організації. Отже, виникає сумнів у тому, що обвинувачені були учасниками контрреволюційної націоналістичної організації. Тому по справі необхідно виконати такі слідчі дії: 1) перевірити оперативні матеріали, що послужили підставою для арешту обвинувачених з тим, щоб встановити, чи існувала в місті Первомайську контрреволюційна організація, чи це була просто релігійна громада»³⁹.

У листопаді 1937 р. всі вищеперелічені члени громади, у т. ч. й М. Чимже, рішенням наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова та прокурора СРСР А. Вишинського були приречені до розстрілу⁴⁰ за сфабрикованою справою про неіснуючу польську націоналістичну організацію.

«Американські» литовці: від сподівань на совєцький рай до смертного вироку

Миколаївську губернію було засновано 25 грудня 1920 р. і ліквідовано 21 жовтня 1922 р. У 1920 р. у губернії було проведено перепис населення, за яким обліковано 5147 литовців⁴¹.

³⁸ Держархів Миколаївської обл., ф. Р-5859, оп. 2, спр. 5680, арк. 108.

³⁹ Там само, спр. 5681, арк. 4–5.

⁴⁰ Там само, спр. 5680, арк. 160–171.

⁴¹ Винниченко І.І. Литовці в Україні. Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла–Ми / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Ін-т історії України. – К.: Наукова думка, 2009. – 790 с.

Із квітня 1923 рр по липень 1930 р. Миколаїв уже був центром Миколаївської округи, а не великої губернії. У 1920-х рр. уряд УСРР на тлі НЕП реалізовував політику «коренізації», причини якої полягали у прагненні більшовиків зміцнити свій вплив на національні громади.

Національні кадри направлялися на керівні посади, засновувалися національні райони, відкривалися національно-культурні установи, навчальні заклади, започатковувалися періодичні видання мовами національних громад. Більшовики намагалися демонструвати національним групам свою прихильність, нібито надаючи їм право на вільний розвиток, і в такий спосіб залучити їхніх представників до членства у Комуністичній партії та загасити будь-які прояви націоналізму, а відтак і сепаратизму.

На початку 1930 рр. совєти, зміцнивши свою владу на місцях, почали згортати «коренізацію» і репресувати її очільників і прихильників. У складі Миколаївської округи від її заснування у квітні 1923 р. діяли національні райони, як-от німецький Ландауський район. Однак, із розділенням Миколаївської губернії литовців у Миколаївській окрузі залишилося обмаль, тому про заснування національного району не йшлося.

Незважаючи на малу чисельність, литовці створили власну секцію при Миколаївському окружному комітеті КП(б)У. Сім членів цієї секції були членами Комуністичної партії. Завідувач відділу нацменшин Кавуновський 20 листопада 1925 р. писав у звіті:

«Литовська секція недавно організована. Усього є 35 литовців, членів і кандидатів партії – 7. Робота цієї секції налагоджується. За цей час відбулося 3 засідання секції, на яких розбиралися питання: організаційних – 2, культурно-просвітницьких – 1 і різних – 1»⁴².

Серед національних секцій окружному литовська була найменшою, а втім, члени секції мали намір заснувати школу політичної освіти і бібліотеку. Для останньої ухвалили придбати літературу литовською мовою або виписати її із США, оскільки там

⁴² Держархів Миколаївської обл., ф. П-1, оп. 1, спр. 227, арк. 33.

друкувалося чимало литовських перекладів, із Литви – журнал Литовської Компартії «Комуніст».

На засіданні секції 27 лютого 1927 р., у якому брали участь 13 осіб, підкреслювалося, що всі литовці на доволі високому рівні володіють рідною мовою. Тому головні зусилля варто спрямувати на вивчення російської мови, із якою у більшості були значні проблеми, і політосвіту. Головою литовської секції був В. Богачунас, секретарем – Комаровський, серед активістів секції згадувалися прізвища Кривицького, Чарльза Іодіса, Бащульського, Івана Мачульського⁴³.

До Першої світової війни на еміграцію та заробітки до США та Канади виїжджало чимало громадян Російської імперії, у тому числі литовців, українців, росіян та ін. В Америці вони працювали у промисловості та сільському господарстві. Ті, хто симпатизували більшовикам, у травні 1919 р. об'єдналися у «Товариство технічної допомоги Радянській Росії». Вони щиро прагнули допомогти історичній батьківщині. У їхніх мріях, незважаючи на протести і переслідування антикомуністично налаштованих американських політиків і урядовців, їх активно підтримував посланець РСФРР у США Людвіг Карлович Мартенс, за фахом інженер.

Очільник російських більшовиків В. Ленін і нарком закордонних справ Г. Чичерін від початку НЕПу сприяли поверненню колишніх співвітчизників додому як фахівців задля відновлення важкої промисловості та сільського господарства⁴⁴. Репатріанти привозили американські трактори, засновували сільськогосподарські комуни, розбудовували шахти й заводи. У жовтні 1922 р. В. Ленін у листі до Президії ВЦВК писав:

«Американське товариство технічної допомоги Росії організує у даний час до 200 артілей з 800–1000 тракторами для відправки до Росії. Якщо ця справа вдасться, то в кожному повіті ми зможемо мати хоча б одне зразкове сільське господарство з американською технікою, чому я надаю величезне значення. З метою заохочення цієї справи я написав по подячному листу американ-

⁴³ Держархів Миколаївської обл., ф. П-1, оп. 1, спр. 404, арк. 1–2.

⁴⁴ *Ленін В.И.* Полное собрание сочинений. – М.: Политиздат, 1970. – Т. 45. – С. 296–297, 315–316.

ському Товариству друзів Радянської Росії і американському Товариству технічної допомоги Радянській Росії, у яких зазначив, що жоден вид допомоги не є для нас настільки своєчасним і важливим, як наданий ними нашому сільському господарству. У цих листах я повідомив їм, що входжу з клопотанням до Президії ВЦВК про визнання пермського й інших найбільш видатних господарств зразковими і про надання їм спеціальної та екстраординарної допомоги як щодо будівельних робіт, так і в постачанні бензином, металом і іншими матеріалами, необхідними для розвитку робіт і організації ремонтних майстерень. Прошу це питання розглянути і задовольнити це моє клопотання»⁴⁵.

Узгаданому В. Леніним листі до «Товариства технічної допомоги Радянській Росії» він відзначив успішну роботу його членів на теренах України: в Одеській губернії і Донецькому басейні⁴⁶. Власне, загравання В. Леніна з американцями було викликане не лише прагненням отримати новітні технології, техніку й кваліфікованих робітників, а й бажанням досягти політичних цілей – визнання СРСР на міжнародній арені. А втім, слід зазначити, що американська допомога за часів НЕПу була значною за обсягами, у т. ч. на суднобудівний завод імені Андре Марті надійшли американські верстати й прибули американські фахівці⁴⁷.

Відтак деякі з литовців – членів литовської секції при Миколаївському окружкомі КП(б)У, а також інші їхні співвітчизники опинилися у Миколаєві й окрузі, прибувши зі Сполучених Штатів Америки з місіями «Товариства технічної допомоги Радянській Росії». Спершу більшість із них працювала у сільськогосподарських комунах або намагалася їх створити. Не знайшовши вільної землі, у 1927 р. група литовців заснувала на паях цегельний завод «Литовский кооператив (Литкооп)» у Миколаєві. Головою «Литкоопа» було обрано Кривицького⁴⁸.

⁴⁵ Ленин В.И. Полное собрание сочинений. – Т. 45. – С. 233–234.

⁴⁶ Там само. – С. 230.

⁴⁷ Супоницкая И.М. Американизация советской России в 1920–1930-е гг. // Вопросы истории. – 2013. – № 9. – С. 46–59.

⁴⁸ Ім'я та по-батькові Кривицького встановити не вдалося. Відомо, що у серпні 1929 р. він звільнився з заводу й виїхав на Донбас, де й помер того ж року.

На допиті в УНКВС по Миколаївській області у липні 1938 р. Йосип Адамович Чейдо так описав свої мандри з Литви до США та з США до СРСР:

«Народився я у с. Упите місто Паневезьк (Литва). У 1902 р. я виїхав з Литви до Америки в зв'язку з тим, що не хотів служити у царській армії. Працював у Сполучених Штатах Америки у сільськогосподарському товаристві “Маматар дріль компанії” формувальником. Разом зі мною працював у той час столяром Міщенко, який мені запропонував виїхати разом із ним до Радянського Союзу, у той час в Америці організовувалася комунa “Червоний прапор”. Я дав свою згоду на виїзд до Радянського Союзу й у 1923 році разом із комуною виїхав до СРСР. Живучи в Америці, ні в яких партіях не перебував, за винятком перед від'їздом я був членом “Товариства технічної допомоги Радянській Росії”. Коли ми їхали з Америки до СРСР, разом з нами також їхала організована в Америці комунa з австро-угорців під назвою “Екко”. По приїзду до СРСР ми через кілька днів виїхали до міста Херсон і в зв'язку з тим, що не знайшлося гарного місця для роботи по сільському господарству, ми оселилися у селі Нечаяне Варварівського району⁴⁹, а комунa з австро-угорців почала працювати у Снігурівці Херсонського району⁵⁰. Із травня місяця 1923 року до жовтня того ж року я працював у комуні “Червоний прапор” с. Нечаяне Варварівського району і в тому ж році разом із комуною переїхав у село Козацьке Бериславського району.

Пропрацювавши у цій комуні з 1923 року по 1926 рік, я за власним бажанням вийшов із комуні і переїхав до міста Херсон працювати на завод імені Петровського, у ливарному цеху – формувальником. Працюючи на сільськогосподарському заводі імені Петровського в м. Херсоні, одного разу зустрів знайомих з Литви – Іодіса і Парейшіса, які приїхали з Америки без організованої комуні і звернулися до мене, де їм знайти доброї землі для обробки. Я особисто дав пораду Іодісу й Парейшісу⁵¹ організувати якесь підприємство для роботи на ньому. Після наших розмов Іодіс мене запитав, чи поступлю я до їхньої комуні, я надав згоду. Через деякий час отримав листа від Іодіса, у якому він писав, щоб я приїхав у м. Миколаїв і став працювати в коо-

⁴⁹ Сучасне с. Нечаяне Миколаївського р-ну Миколаївської обл.

⁵⁰ Сучасне м. Снігурівка Снігурівського р-ну Миколаївської обл.

⁵¹ Як свідчить архівно-кримінальна справа, Парейшис (ім'я, по-батькові невідомі) повернувся до США.

перативній артілі “Литовський кооператив”. Я дав також ствердну згоду і на початку 1928 року я приїхав до міста Миколаєва і став працювати на цегельному заводі “Литкооп”. У 1930 році, в зв’язку з тим, що на цегельному заводі низько оплачувався труд робітників, я перейшов працювати до майстерні суднобудівного інституту за своєю спеціальністю – формувальником»⁵².

Вже неодноразово згаданий Чарльз Томашевич Іодіс був уродженцем хутора Груштелешки (Литва). Він мешкав у США 13 років і працював чорноробом на металургійному заводі. У середині 1920-х рр. у США розпочиналася криза, що згодом отримала назву «Великої депресії», а перспективи влаштувати своє життя у СРСР були заманливими. Тож у 1926 р. разом із групою робітників – членів «Товариства технічної допомоги Радянській Росії» Ч. Іодіс подався до СРСР. Він мав непогану освіту й був політично активним. Його дружина, Ганна Микитівна Іодіс, українка, із якою він зустрівся у Миколаєві в 1927 р., свідчила, що її чоловік «ще будучи в Америці вступив до Комуністичної партії і брав участь у підпільних зборах». Вона характеризувала його як «чесного й відданого справі партії і народу чоловіка», який разом із іншими литовцями збудував цегельний завод, як завідувач виробництвом намагався якомога краще організовувати його роботу і користувався повагою колег⁵³. Тож, не дивно, що Ч. Іодіс був одним із активістів литовської секції при Миколаївському окружкомі КП(б)У. Очевидно, він щиро вірив у «перемогу комунізму».

Голова литовської секції В. Богачунас також був комуністом і секретарем партійної організації цегельного заводу «Литкооп» від його заснування й до 1932 р., коли він виїхав до Мінська, де якийсь час нібито завідував литовським клубом.

Офіційним представником Миколаївського окружкому КП(б)У на заводі був член литовської секції Комаровський⁵⁴. На заводі «Липткооп» працювали Казимір Ясунас і Антон Алеш-

⁵² Держархів Миколаївської обл., ф. Р-5859, оп. 2, спр. 5163, арк. 11–14.

⁵³ Там само, спр. 2183, арк. 59–59зв.

⁵⁴ Ім’я та по-батькові Комаровського встановити не вдалося. Відомо, що він працював на заводі до 1929 р.

кевич, про якого відомо, що він також був членом Комуністичної партії.

Антон Вікентійович Алешкевич був уродженцем с. Маргарово Калварійського повіту (Литва), походив із родини селян-середняків. Він виїхав до США з Литви разом зі своїм братом (за іншими відомостями з сестрою) у 1905 р., мешкав у м. Скрантос до 1928 р., коли як член «Товариства технічної допомоги Радянській Росії» перебрався до СРСР⁵⁵.

У 1930-х рр. американізація радянської економіки, що мала місце у період НЕПу (1921 р. – початок 1930-х рр.), згортається, американські спеціалісти відкликаються з СРСР. Й. Сталін заявив, що СРСР більше не потерпає від нестачі техніки. Гасло «Техніка вирішує все!» було замінено на нове – «Кадри вирішують усе!». Власне кажучи, іноземним обладнанням у СРСР не вміли добре користуватися, імовірно через низький рівень кваліфікації робітників. Це відзначали й американські спеціалісти⁵⁶. Однак замість підвищення рівня освіти на людей чекали репресії. Закордонних фахівців, які з різних причин не залишили СРСР, репатріантів, які стали на той час уже громадянами СРСР, осіб, котрі мали зв'язок з іноземцями, вище політичне керівництво СРСР звинуватило у диверсіях на заводах, шпигунстві на користь «однієї з іноземних розвідок»⁵⁷, підбурюванні колгоспників проти радянської влади у голодні 1930-ті рр.

Із «американських» литовців, імовірно, першим, 10 червня 1938 р., був арештований А. Алешкевич, оскільки саме на його свідченнях були побудовані звинувачення Ч. Іодіса та Й. Чейдо. На момент арешту А. Алешкевич уже був виключений із Комуністичної партії (у 1935 р. його позбавили партійного квитка за пасивність, у 1937 р. його відновлено у членстві, але партійний квиток він не отримав) і працював сторожем пожежної команди «Головборошна». На допиті він визнав, що нібито був учасником організації, що проводила шпигунську і диверсійну

⁵⁵ Держархів Миколаївської обл., ф. Р-5859, оп. 2, спр. 309, арк. 10–11.

⁵⁶ *Супоницкая И.М.* Американизация советской России в 1920–1930-е гг. – С. 46–59.

⁵⁷ Стандартна фраза в усіх протоколах допитів.

роботу на користь іноземної розвідки на суднобудівному заводі імені Андре Марті. Можливо він сподівався, що у такий спосіб врятується від трагічних наслідків.

Він був творчою особистістю, мав схильність до письменництва. Перебуваючи у США, у 1920 р. він вступив до Литовського літературного товариства й був його членом до виїзду до СРСР у 1928 р.⁵⁸ Або ж абсолютно все, що записано в протоколах його допитів, було вигадкою слідчих і сам підслідний міг підписати ці протоколи, не відаючи про їх зміст. Так, у протоколі від 19 лютого 1963 р. про перегляд його вироку, долученому до кримінальної справи іншого учасника подій Й. Чейдо, зазначено:

«З матеріалів справи вбачається, що звинувачення Алешкевича спирається тільки на його особисті зізнання, які він дав на допиті 15 липня 1938 року. Причому на попередньому слідстві Алешкевич допитувався всього один раз, інших будь-яких доказів, які б підтверджували його свідчення у справі, немає. Свідки, а також особи, які проходили за свідченнями Алешкевича, не допитувалися»⁵⁹.

Отже, кримінальна справа про діяльність «литовської шпигунсько-диверсійної організації» у Миколаєві була фальсифікована слідчими місцевого апарату НКВС.

Згідно зі свідченнями А. Алешкевича, виходило так, що працюючи на півночі США на вугільній шахті «Скрантонкол и К^о», він зустрівся з особою на прізвище Домінік Сидорас, який переконав його стати «патріотом Америки й агентом американської розвідки». А. Алешкевич погодився поїхати до СРСР для виконання шпигунсько-диверсійної роботи. Після переїзду до Миколаєва він мав встановити зв'язок з Ч. Іодісом. Розмова відбулася лише після 4 чи 5 місяців спільної роботи на цегельному заводі. Ч. Іодіс запитав А. Алешкевича, чи не писав він листів до США? А. Алешкевич нібито доповів Ч. Іодісу про отримане від Д. Сидораса завдання, а той розповів про шпигунсько-диверсійну організацію «американських» литовців у Миколаєві.

⁵⁸ Держархів Миколаївської обл., ф. Р-5859, оп. 2, спр. 309, арк. 9 зв.

⁵⁹ Там само, спр. 5163, арк. 65–66.

У протоколі зазначено членів організації, котрих нібито назвав А. Алешкевич. Ними були Богачунас, Кривицький, Комаровський, Василь Кузьмін, Дуднік, Казимир Ясунас, Йосип Чейдо, Чарльз Іодіс. Шпигунську організацію очолював Іодіс, якому агенти повідомляли зібрані ними на суднобудівних заводах відомості. До Ч. Іодіса у керівництві організації перебували Кривицький та Богачунас. Саме Ч. Іодіс підтримував зв'язок з литовським консульством у Москві й передавав «шпигунську інформацію». Шпигунські завдання на суднобудівному заводі імені Андре Марті виконували Кузьмін і Чейдо. Відтак Іодіс порекомендував Алешкевичу влаштуватися на суднобудівний завод імені 61-го комунара для збору відомостей про розташування цехів, найменування та кількість військових кораблів і підводних човнів, що там ремонтувалися й будувалися. А. Алешкевич розповідав слідчому:

«Мені Іодіс сказав, що я повинен буду проводити розгорнуту активну диверсійну роботу на заводі під час війни. Зараз, – попереджав Іодіс, – проводити практичну диверсійну роботу буде для мене небезпечно, так як відомо, що я прибув із-за кордону, і в разі диверсії я буду зараз же запідозрений і провалюся. Іодіс сказав, що якщо навіть я і хотів би проводити зараз диверсійну роботу, то буде малий результат, так як я один нічого не зроблю, а треба для цього підібрати групу. Завдання щодо диверсії я від Іодіса отримав тоді, як на заводі у мене склалося хитке становище, так як неодноразові виклики до відділу найму та звільнення і розпитування про моє перебування за кордоном явно свідчили про те, що мене хочуть звільнити з заводу. Це утримувало мене від вербування осіб для диверсійної роботи. Я цілком намагався будь-якими шляхами утриматися на заводі, зміцнити своє становище, щоб в подальшому проводити контрреволюційну роботу»⁶⁰.

Ця фантастична історія потягла за собою ухвалення смертного вироку Ч. Іодісу, Й. Чейдо та А. Алешкевичу, який єдиний з усіх повністю визнав свою вину. В усьому цьому, імовірно, лише одне могло бути правдою – спроба Алешкевича повернутися до Сполучених Штатів, він звертався навіть до «Інтурис-

⁶⁰ Держархів Миколаївської обл., ф. Р-5859. оп. 2, спр. 309, арк. 10–32.

ту» в Одесі⁶¹. А. Алешкевича розстріляли 19 жовтня 1938 р. опівночі⁶², реабілітовано 15 березня 1991 р.⁶³

Ч. Іодіс був арештований того ж 10 червня 1938 р., що й А. Алешкевич. До його кримінальної справи долучено копію протоколу допиту А. Алешкевича та протокол очної ставки між ними. Слідчий питав Ч. Іодіса:

«Свідченнями обвинуваченого Алешкевича вас викрито як учасника шпигунсько-диверсійної організації, чому ви опираєтеся і не даєте правдивих свідчень?».

Ч. Іодіс відповів:

«Свідчення Алешкевича неправдиві, я учасником шпигунсько-диверсійної організації не був, я це категорично заперечую».

В обвинувальному висновку по кримінальній справі на Ч. Іодіса зазначалося:

«Обвинувачений Іодіс заперечує участь у шпигунсько-диверсійній організації і проведенні антирадянської пропаганди, однак у цьому викривається свідченнями арештованого Алешкевича, очною ставкою з останнім і свідками Сачко і Черкасовим і очною ставкою з Черкасовим»⁶⁴.

Свідчення свідка Ганни Єлезарівни Сачко, голови культполітради й комсорга, у кримінальній справі Ч. Іодіса стали значущими для вивчення внутрішнього життя литовської секції, бібліотека якої знаходилася у приміщенні контори заводу. Всі свідчення підслідних і свідків записано одними й тими ж штапованими фразами. Натомість висловлювання Г. Сачко якісно відрізнялися емоційною забарвленістю та інформативністю. Тому можна припустити, що вони є справжніми, а не вигаданими слідчими, як більшість текстів справи. Очевидно, Г. Сачко була бібліотекарем або мала доступ до бібліотеки заводу:

«У бібліотеці цегельного заводу багато було літератури литовською мовою. Не знаючи, що це за література, я таку вилучила для перевірки. На другий день, прийшовши на роботу, я побачи-

⁶¹ Держархів Миколаївської обл., ф. Р-5859. оп. 2, спр. 309, арк. 32.

⁶² Там само, арк. 37.

⁶³ Там само, арк. 38.

⁶⁴ Там само, спр. 2183, арк. 45.

ла, що ця література назад розкладена по полицях. Літературу розклав Ясунас. Згодом література була вилучена як антирадянська. Крім цього, у бібліотеці багато знаходилося книг Вегера, Троцького та інших ворогів народу, які тільки були вилучені у 1937 р. До того часу цими книгами користувалися Дудник, Ясунас і Іодіс»⁶⁵.

Г. Сачко розповіла слідчому таку історію:

«Під час передвиборної кампанії Ясунас на будівлі контори цегельного заводу повісив прапор. Прапор правда був червоного кольору, але малюнки на прапорі, як малюнок змія, дуби⁶⁶, напис не по-російські, говорили за те, що прапор нерадянський. Прапор був мною знятий за допомогою одного стахановця Шурубурова. Прапор я сховала до шафи у червоному куточку. Де зараз знаходиться цей прапор – я не знаю»⁶⁷.

Відтак, ця комсомолка не відала, що Казимір Ясунас вивісив над заводською конторою червоний прапор із національними символами литовського народу змією (або вужем) та дубом. Очевидно, що для Ясунаса ці символи мали вагоме значення, оскільки демонстрували зв'язок литовців із батьківщиною. Ганна Сачко вважала, що Ч. Іодіс влаштував аварію печі на заводі, щоб довести нездатність нового директора Шайгородського керувати заводом і виправдати колишнього директора Дудніка, арештованого також у 1938 р.⁶⁸ У будь-якому випадку її свідчення не були взяті до уваги слідчими, позаяк їх завданням було скласти версію розслідування шпигунсько-диверсійної справи, а не справи про халатність чи суперечки робітників заводу.

⁶⁵ Держархів Миколаївської обл., ф. Р-5859, оп. 2, спр. 2183, арк. 29.

⁶⁶ Змія у природному вигляді зображена на прапорі Віжуонського староства Утенського повіту; різні елементи дуба зображено на прапорах Гарлявського (Каунаський повіт), Гилучського (Вільнюський повіт) староств та міста Кельме (Шауляйський повіт); дерево дуб зображено на прапорах містечок Жадейя та Гауре. На прапорі Тауенського староства (Вільнюський повіт) зображений лелека над змією. На низці литовських прапорів присутнє зображення чудовиська у вигляді змія, якого перемагає лицар. Таким чином, зазначені елементи змія та дуб є національними символами Литви.

⁶⁷ Держархів Миколаївської обл., ф. Р-5859, оп. 2, спр. 2183, арк. 29.

⁶⁸ Там само, спр. 5163, арк. 61.

Із усіх висунутих звинувачень Ч. Іодіс визнав лише одне: він недодивився за якістю сировини. У результаті була виготовлена велика партія цегли незадовільної якості. Ч. Іодіса, 1887 р. н., розстріляли 26 жовтня 1938 р. опівночі⁶⁹.

На момент арешту Ч. Іодіса його дружина опікувалася щойно народженою донькою Оленою й навіть не знала, куди подівся її чоловік. Через якийсь час після його зникнення (а фактично, смерті) вона вдруге вийшла заміж, але її чоловік, О. І. Юданов, загинув на фронті в Другу світову війну. У 1957 р. Г. М. Юданова у скарзі писала:

«На мою думку, Іодіс був заарештований і засуджений у 1938 році безпідставно, тому я прошу переглянути його справу й реабілітувати його»⁷⁰.

12 серпня 1957 р. вона отримала довідку про посмертну реабілітацію свого чоловіка⁷¹. Родина Ч. Іодіса увесь час зuboжила, й це врешті примусило його дочку, Олену Чарльзівну Іодіс, звернутися до Одеського військового трибуналу, що ухвалив рішення про його реабілітацію, про повернення грошового паю її батька. Вона писала:

«Я залишилася маленькою дитиною, коли заарештували мого батька. Матері було дуже важко виховувати мене. Я прожила в бідності, була дуже нужденна. Зараз я працюю, отримую маленьку платню, живемо вдвох із матір'ю, хвора мати у мене на утриманні, живу в старій землянці, дуже, дуже бідкаюся, втратила батька, і внесок батька дуже б мені допоміг. Прошу, якщо в справі за обвинуваченням мого батька, відомо що-небудь про суму внеску, прошу вислати довідку про це, а якщо ні, то дуже прошу допомогти мені встановити суму його внеску, так як я зверталася в теперішній завод під № 2, який було відкрито Литовським кооперативом, у них архівів немає»⁷².

Зі справи невідомо, чи домоглася Олена Іодіс повернення паю батька. Не вдалося також встановити подальшу долю цієї ро-

⁶⁹ Держархів Миколаївської обл., ф. Р-5859, оп. 2, спр. 2183, арк. 45.

⁷⁰ Там само, арк. 59 зв.

⁷¹ Там само, арк. 66.

⁷² Там само, арк. 72–73.

к вх. 88/с

5457

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 17

ЗАСЕДАНИЯ ОСОБОЙ ТРОЙКИ УНКВД ПО НИКОЛАЕВСКОЙ ОБЛАСТИ
(по американской линии)

от 30 сентября 1938 года.

СЛУШАЛИ:

ПОСТАНОВИЛИ:

3. Дело № 104432 Ш-го отдела УГБ
УНКВД по Николаевской области

ИОДИС Чарльз Томашевич, 1887 года рождения, уроженец х. Груштелешки, Литва, по национальности литовец, гр-ва СССР, исключен из ВКП(б). До ареста проживал в г. Николаеве, работал зав. производством на кирпичном заводе.

ИОДИСА Чарльза
Томашевича -

растрелять с
конфискацией
всего лично ему
принадлежащего
имущества.

ИОДИС в 1926 году прибыл из
Америки в СССР.

ИОДИС являлся участником
шпионско-диверсионной организации и
проводил шпионскую работу в пользу
Америки.

Являясь резидентом американской разведки, собирал сведения шпионского характера. Среди рабочих ИОДИС проводил антисоветскую агитацию, направленную против мероприятий Советской власти.

НЕ СОЗНАЛСЯ.

Изобличается показаниями
и очными ставками обвиняемых АЛЕШКЕВИЧА,
ЧЕРКЕСА и других.

Арестован 10 июля 1938 года.
Содержится под стражей в тюрьме г. Николаева.

Выписка из протокола Тройки верно:
СТ. ОПЕРУПолномоч. УАО УГБ ПРИ СМ УССР
по Николаевской области
"18" марта 1957 года.
г. НИКОЛАЕВ.

(АНТИПОВ)

дини та долю Казимира Ясунаса, котрий згадувався у справі Іодіса. У свідченнях одного зі свідків лише є відомості, що Ясунас помер десь у Сибіру.

На свідченнях А. Алешкевича також було побудовано обвинувачення Й. Чейдо, теж арештованого 10 червня 1938 р. Алешкевич нібито стверджував на очній ставці з Чейдо таке:

«У 1934 році в моїй присутності Чейдо передав Іодісу відомості шпигунського характеру про те, що на заводі А. Марті закладено до побудови 5 нових міцних кораблів і випущено 10 підводних човнів [...]».

На цей закид Чейдо відповів:

«Ніяких відомостей шпигунського характеру я Іодісу не передавав». Слідчий запитав у Чейдо про членство у диверсійно-шпигунській організації литовців: «Ви чули свідчення Алешкевича, чи підтверджуєте їх?».

Й. Чейдо заявив:

«Свідчення Алешкевича я чув, але їх не підтверджую, так як учасником зазначеної організації я не був»⁷³.

Чейдо також закидали, що він поширював чутки про існування голоду у СРСР, виступав проти радянського облігаційного займу, стверджував, що робітникам і селянам краще живеться в Америці й намагався повернутися туди, а також допомогти сину якогось Федора Карловича Бельгесова втекти за кордон. Очевидно, у нього вже не було сил опиратися і з цим він погодився. В обвинувальному висновку Й. Чейдо зазначалося:

«Обвинувачений Чейдо зізнався в тому, що проводив антирадянську пропаганду, спрямовану проти заходів партії і Радвлади; у проведенні шпигунсько-диверсійної роботи не зізнався, проте викривається свідченнями свідка⁷⁴ Алешкевича й очною ставкою з ним»⁷⁵.

Й. Чейдо, 1883 р. н., розстріляно 2 жовтня 1938 р. опівночі⁷⁶. Його реабілітовано 22 березня 1963 р., а дружину Ніну Назарі-

⁷³ Держархів Миколаївської обл., ф. Р-5859, оп. 2, спр. 5163, арк. 29.

⁷⁴ Слово «свідка» закреслено.

⁷⁵ Держархів Миколаївської обл., ф. Р-5859, оп. 2, спр. 5163, арк. 41.

⁷⁶ Там само, арк. 44.

вну Чейдо (уроджену Покрищенко) повідомлено про її право на отримання двомісячного заробітку чоловіка⁷⁷.

Таким чином, маємо дві категорії репресованих литовців. До першої належать ті литовці, які опинилися на Миколаївщині ще за Російської імперії. Переживши більшовицький терор перших років існування радянської влади в Україні, вони на власному досвіді вже встигли пересвідчитися у вадах радянського режиму й не вірили у комуністичний рай. Вони позиціонували себе як пересічні громадяни: просто жили, працювали й опікувалися своїми родинами. Єдине, що дехто з них намагався зробити – це вибратися з СРСР до Литви, але цей задум їм не вдалося реалізувати.

До другої категорії належать ті литовці, які щиро вірили у комунізм, були членами Комуністичної партії й спеціально повернулися зі Сполучених Штатів Америки, щоб розбудовувати радянську економіку. Більше того, вони займали політично активну позицію й створили національну секцію при Миколаївському окружному комітеті КП(б)У. Жоден із литовців, до якої б категорії вони не належали, крім обмовленого А. Алешкевича, не визнав своєї вини, бо вони її за собою не відчували. Їхні кримінальні справи були сфабриковані в УНКВС по Миколаївській та Одеській областях згідно з оперативними наказами та директивами НКВС СРСР.

Представники обох категорій були репресовані й розстріляні за обвинуваченнями у «шпигунстві» й «антирадянській діяльності». Однак застосування до арештованих литовців механізму ухвалення вироків, характерного для національних операцій, свідчить про ставлення вищого політичного керівництва СРСР до них як «ворогів за національною ознакою».

Хоча сталінське керівництво не виокремило серед національних операцій «литовську», але, як свідчать події на Миколаївщині, вона фактично відбулася у контексті реалізації національних операцій під час Великого терору 1937–1938 рр. Перспектива дослідження порушеної теми полягає в подальшому аналізі репресій литовців на регіональному рівні за доку-

⁷⁷ Держархів Миколаївської обл., ф. Р-5859, оп. 2, спр. 5163, арк. 105.

ментами інших обласних архівів України та архівних підрозділів обласних УСБУ, де зберігаються архівно-кримінальні справи на осіб, засуджених Військовою колегією Верховного суду СРСР, спецколегіями обласних судів. Якщо будуть виявлені аналогічні справи й в інших областях, можливим стане висновок про реалізацію сталінським керівництвом «литовської операції» по всій Україні. Таким чином, «литовська операція» може бути окремо представлена в історіографії реалізації національних операцій періоду Великого терору 1937–1938 рр.

REFERENCES

1. Anušauskas, A. (Ed.) (2004). Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai, 1939–1956 [in Lithuanian].
2. Anušauskas, A., Banionis, J., Bauža, Č. (et. al.). (2015) Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija [in Lithuanian].
3. Bernat, A. (2013). Bolshoy teror i «natsionalnyie operatsii» v SSSR. Tartu [in Russian].
4. Chentsov, V.V. and Romanets, N. R. (1996). Tragicheskie sudby (iz istorii repressiy protiv nemetskogo naseleniya Ukrainy). *Voprosy germanskoy istorii. Nemtsy v Ukraine*, 175–185 [in Russian].
5. Chentsov, V.V. (1996). Problema politicheskikh repressiy protiv nemtsev Ukrainy v svete dokumentov NKVD. *Voprosy hermanskoj ystorii. Nemtsy v Ukraine*, 164–174 [in Russian].
6. Chentsov, V.V. (1998). Tragicheskie sudbyi. Politicheskie repressii protiv nemetskogo naseleniya Ukrainy v 1920–1930 gody. Moskva [in Russian].
7. Dyonninghaus, V. (2011). V teni «bolshogo brata». Zapadnyie natsionalnyie menshinstva v SSSR, 1917–1939 gg. Moskva [in Russian].
8. Gurjanovas, A. (2004). Gyventojų trėmimo į SSRS gilumą mastas (1941 m. gegužės–birželio mėn.). Retrieved from: <http://genocid.lt/Leidyba/2/aleksand1.htm>.
9. Kotliar, Yu.V. and Mironova, I.S. (2008). Kolektyvizatsiia, khlibozahotivlia ta Holodomor 1932–1933 rr. – represyivni dii proty silskykh etnichnykh menshyn Mykolaivshchyny. In *Reabilitovani istoriieiu. Mykolaivska ob-t.* Vol. 4, 15–31. Kyiv–Mykolaiv, [in Ukrainian].
10. Laukaitytė, R. (2018). Gyvenimas Lietuvos SSR pokariu išvengus tremties. Istorija. Vol. 111 (3), 61–78: doi: <http://dx.doi.org/10.15823/istorija.2018.16> [in Lithuanian].

11. Masovi represii na Mykolaivshchyni u 20–30-ti roky XX stolittia (2005). In *Reabilitovani istoriieiu. Mykolaivska ob-t*. Vol. 1, pp. 10–107. Kyiv–Mykolaiv [in Ukrainian].
12. Nikolaiev, I.S. (2010). Poliaky Mykolaivshchyny v period stanovlennia totalitarnoi systemy. In *Reabilitovani istoriieiu. Mykolaivska obl-t*. Vol. 5, 39–44. Kyiv–Mykolaiv [in Ukrainian].
13. Nikolskyi, V.M. (2001). Natsionalni aspekty politychnykh represii 1937 r. v Ukraini. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 74–89 [in Ukrainian].
14. Ohotin, N. and Roginskiy, A. (1999). Iz istorii «nemetskoy operatsii» NKVD 1937–1938 gg.». In Scherbakova, I. L. (Ed.-Compos.) *Repressii protiv rossiyskikh nemtsev. Nakazannyiy narod*. Moskva [in Russian].
15. Ohotin, N. and Roginskiy, A. (30 oktyabrya 2000). «Latyishskaya operatsiya» 1937–1938 gg. *Arhivnyie kommentarii*, 4 [in Russian].
16. Petrov, N.V. and Rohynskiy, A.B. (1997). «Polskaia operatsiya» NKVD 1937–1938 hh. In Guryanov, A. (Ed.). *Repressii protiv polyakov i polskih grazhdan*. Iss. 1. Moskva [in Russian].
17. Shytiuk, M. (2001). Masovi represii proty naselennia Pivdnia Ukrainy. Kyiv–Mykolaiv [in Ukrainian].
18. Starkauskas, J. (2007). Represinių struktūrų ir komunistų partijos bendradarbiavimas įtvirtinant okupacinį režimą Lietuvoje 1944–1953 m [in Lithuanian].
19. Suponitskaya, I. M. (2013). Amerikanizatsiya sovetskoy Rossii v 1920–1930-e gg. *Voprosy istorii*, 9, 46–59 [in Russian].
20. Vermenych, Ya. V. (2012). Teoretychni zasady doslidzhennia politychnykh represii u Radianskii Ukraini: sotsialni, etnichni, rehionalni aspekty. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 109–119 [in Russian].
21. Yakubova, L. (2005). Neradianski suspilno-politychni rukhy v konteksti suspilno-politychnoho zhyttia radianskoi Ukrainy 20-kh – pochatku 30-kh rokiv XX st. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky* (13), 72–106 [in Ukrainian].
22. Zemskov, V. (1991). HULAH: ystoryko-sotsyolohycheskyi aspekt. *Sotsyolohycheskye yssledovaniya*. Vol. 6 (10–27), 7 (3–16) [in Russian].

Levchenko L. Repressions of the Lithuanians in Mykolaiv region during the Great Terror

The purpose – on the basis of documents of fonds R-5859 «The Administration of the Security Service of Ukraine in the Mykolaiv region» of the State Archives of the Mykolaiv region to investigate the repression of the Lithuanian nationality people in Mykolaiv region in the context of two categories: the first concerns the Lithuanians who settled in the Mykolaiv region during the Russian Empire period; the second – those who arrived to the Mykolaiv region within the Soviet time. Approximately 20 archival cases on the Lithuanians were selected in the fonds, among them the cases of persons to whom the extreme penalty were applied have been discovered in this researching. The author has put forward a hypothesis regarding to the implementation of the «Lithuanian operation» in the Mykolaiv region, despite the lack of a direct order from the Stalinist leadership on the repression of persons of such a nationality exactly.

Methodology and methods. The general scientific principles of historicism, objectivity and impartiality, systemacy, complexity and alternativeness were applied during the processing of archival cases. Methods of actual historical research are used as well, such as chronological, comparative-historical, retrospective, biographical, archival heuristics and source studies either. Due to the untrustworthiness of the documents drawn up by the National Commissariat of Inner Affairs (NKVD) investigators during interrogations, they were subjected to critical analysis (factual information was taken into account, yet not the interpretation of investigators and witnesses).

Conclusion. The Lithuanians finding themselves in Mykolaiv region during the Russian Empire, having survived the Bolshevik terror of the first years of Soviet power in Ukraine, had already witnessed the drawbacks of the Soviet regime and did not believe in a Communist Paradise more. They positioned themselves as average citizens. Although some of them did utmost was to get out of the USSR to Lithuania, but they didn't achieve their goal. The Lithuanians who came to Mykolaiv during the Soviet period sincerely believed in Communism, they were members of the Communist Party and returned from the United States precisely with particular aim to enhance the Soviet economy. Moreover, they took an active political position and set up a national section under the Mykolaiv County Committee of the Communist Party. None of the Lithuanians, without paying attention to the category they belonged to, except the stipulated A. V. Aleshkevych admitted his guilt, condemned all accuses because they did not feel them. Their cases were fabricated in the Mykolaiv regional administration of NKVD according to the order of the Stalinist authorities. Representatives of both categories were repressed and shot on national grounds. The political leadership of the USSR authorized the methods of repression of the «Latvian line» against Estonians, Lithua-

nians, Finns and Bulgarians. On December 14, 1937, the NKVD of the USSR sent a corresponding directive to the republican, regional, and regional apparatuses of the NKVD. Lithuanians, accused of espionage and sabotage in 1937–1938, were arrested in Mykolayiv Region under this directive.

Key words: repressions of the Lithuanians on national basis, the Lithuanians in Ukraine/Mykolaiv region/Mykolaiv, repressions against the Lithuanians during the Great Terror.